

Ocene

Matjaž Bizjak: Urbarji briksenske škofije (Die Urbare des Hochstifts Brixen) 1253–1464 (Srednjeveški urbarji za Slovenijo, 5), izd. Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU (Thesaurus memoriae. Fontes, 3). Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006, 265 strani.

"Bolje pozno kot nikoli," je na predstavitvi knjige 7. decembra 2006 dejal njen avtor, in hip zatem pristavil: "Kar še kako drži za zgodovinopisje." Od prve zamisli do izida dela, o katerem bo tekla beseda, je v resnici minilo skoraj osem desetletij. Z najzgodnejšimi načrti in opravili je povezano ime Milka Kosa, snovalca serije "Viri za zgodovino Slovenecv" in v okviru te "Srednjeveških urbarjev za Slovenijo". Med srednjeveške urbarje, ki jih je od srede tridesetih let 20. stoletja Kos intenzivneje evidentiral po tujih arhivih, sodijo kajpak tudi briksenski urbarji, natančneje urbarji škofije v Briksnu (Brixen/Bressanone) za gospostvo Bled. A medtem ko je v letih 1939–1954 uspelo Kosu objaviti urbarje salzburške nadškofije in Slovenskega Primorja – leta 1963 so v tem sklopu izšli še urbarji freisinske škofije Pavla Blaznika – so briksenski urbarji kljub Blaznikovemu angažmaju in angažmaju Boga Grafenauerja ostali neobjavljeni. Tako bi bilo bržkone še dandanašnji, ko se ne bi bil s pripravo gradiva in spremne študije pred nekaj leti tako nepopustljivo spoprijel mladi sodelavec Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU Matjaž Bizjak.

Kar zadeva zasnovu objave, sledi Bizjakova v osnovi konceptu, ki se je uveljavil v izdajah Milka Kosa in Pavla Blaznika ter Dušana Kosa, objavitelja urbarjev za Belo krajino in Žumberk (1991). V skladu s tem posveča avtor prvi del uvoda natančni predstavitvi rokopisov, ki jih v izvorniku ali prepisu hranijo štiri arhivske ustanove: Bavarski glavni državni arhiv (Bayerisches Hauptstaatsarchiv) v Münchnu, Hišni, dvorni in državni arhiv (Haus- Hof- und Staatsarchiv) na Dunaju, Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani¹ in Škofijski arhiv

(Diözesanarchiv) v Briksnu. Prav tako namenja večino preostalega uvoda prikazu okoliščin ob nastanku urbarjev, spremembam v razvoju posesti, vprašanjem mer in denarja ter tistemu, kar je bistvo vsakega urbarja: podložniškim obveznostim in dohodkom gospostva. Specifična je pri Bizjaku uvrstitev razdelka "Edicijska načela", ki mu za uvodom v slovenščini in nemščini ter petimi tabeličnimi prikazi gosposčinskih prihodkov sledi objava tekstov. Postavitev edicijskih načel (neposredno) pred objavljena besedila se zdi dejansko najbolj smiselna, kar se je, denimo, pokazalo pri ediciji dveh zgodnjenovoveških urbarjev gospostva Lupoglav Danijele Juričić Čargo (1999). Temeljno členitev na uvodno razpravo in samo objavo s tekstnokritičnimi, s črkami označenimi, in vsebinskimi, s številkami nakazanimi opombami dopolnjujejo – poleg predgovora in kratic – bogat seznam virov in literature v začetku ter osebno oziroma krajevno in stvarno kazalo ter zemljevid na koncu knjige. Delo poživljajo kronološko razvrščeni posnetki vzorčno izbranih strani iz posameznih urbarjev. Velika prednost monografije je njena dvojezičnost, saj ji ta odpira vrata v nemški jezikovni prostor, znotraj katerega ji bo zanjo bržčas posebej hvaležno avstrijsko in južnotirolsko strokovno bralstvo.

Urbarjev ali, ustrežneje, urbarialnih rokopisov, ki jih prinaša knjiga, je skupaj 10. Nekateri so ohranjeni v več različicah, zajemajo pa čas med letoma 1253 in 1464, torej čas od "najzgodnejše dobe nastajanja urbarialnih zapisov na slovenskem ozemlju" do poznega srednjega veka. Po zamisli Milka Kosa, naj posamezna izdaja "obseže urbarje o posesti enega ali pa tudi več zemljiških gospodov (podčrtala L. Ž. G.), v kolikor se da taka združitev opravičiti iz teritorialnih in drugih vidikov", so v monografijo vključeni takó urbarji škofijskega gospostva Bled kakor urbarji proštije na Blejskem otoku. Prvo seme posesti obeh blejskih zemljiških gospodov, briksenskega škofa in tamkajšnjega prošta oziroma kapitlja, je bilo posejano v začetku 11. stoletja, v letu 1004. Tega leta je kralj Henrik II. škofu Albuinu podelil nekaj vasi v neposredni okolici Blejskega jezera, dohodek od desetine pa namenil kapitlju, kateremu naj bi po Al-

¹ ARS, AS 721, Gospostvo Bled, fasc. 13: Sumarij urbarja blejskega (škofijskega) gospostva 1464. Prim. Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije, 1. zvezek (Urbarji

v Zbirki urbarjev in fondih zemljiških gospostev). Ljubljana 2005, 29–30.

buinovi smrti pripadla tudi tretjina prihodkov od škofu podeljene posesti. Vendar se to ni zgodilo; v zameno je kapitelj prejemal rento, ki je bila vse do osemdesetih let 15. stoletja zvezana s službo rektorja cerkve sv. Marije na Blejskem otoku, od leta 1185 naprej izpričanega z nazivom prošt.

V zgodovinskem prikazu razvoja blejskega škofijskega gospostva in proštijeke posesti – pa tudi deželskega sodišča, na katerega se je vezala odvetščina, ki je sredi 13. stoletja prešla v roke Goriških grofov (str. 47–64) – avtor ne upošteva le dozdajšnjih spoznanj iz literature, marveč jih nadgrajuje z viri prve roke. Pri tem imajo kot nosilci dragocenih informacij pomembno mesto prav objavljeni urbarji. Ker je iz kazala jasno vidno, za katerih 10 različnih urbarialnih tekstov gre, je tu v tej zvezi primernejše opozoriti na to, da je avtor pri pripravi objave na novo odkril priročni urbar prošitje na Blejskem otoku iz leta 1422 in za celih 100 let korigiral datacijo pri še enem proštijem urbarju. Za leto nastanka tega urbarja je vse do Bizjakove vnovične kodikološke in tekstne analize veljalo leto 1430, zdaj pa po njegovi zaslugi vemo, da urbar datira v leto okrog 1330.

In kaj utegne v knjigi pritegniti pozornost širšega kroga bralcev, posebno tistih, ki jih na Blejsko in Bohinjsko vežejo tesnejše, tudi "s pogledom nazaj" prepredene vezi? V takšen vsebinski sklop sodijo nedvomno izsledki s področja gospodarske in družbene zgodovine, med katerimi kaže omeniti vsaj nekatere. Za območje blejskega škofijskega gospostva avtor, denimo, ugotavlja, da se je tam že v 13. stoletju opuščalo vinogradništvo in da so briksenski škofje tisti čas kazali več zanimanja za pivovarstvo. Toda tudi proizvodnja piva se je začela kmalu zmanjševati, dokler ni sredi 15. stoletja očitno povsem zamrla (str. 75–76). V istem stoletju se je med dajatvami pojavil sir, a le na območju Bohinja (str. 78; 176–177). Skozi ves pozni srednji vek, pravzaprav nekako od leta 1300 naprej, je osnovni gospodarski pridelek obeh gospostev ostajalo žito: pšenica, t. i. mešano žito in oves (str. 75, 82; 172 sl.). Glede na to, da nam o kulturah, ki so jih kmetje gojili, in domačih živalih, ki so jih redili, govorijo prav urbarialni popisi dajatev, kaže na tem mestu izpostaviti še Bizjakovo dognanje, da so v (naj)starejših ohranjenih blejskih urbarjih z izrazom "Frischling" – izraz je bil v zgodovinski literaturi izpred nekaj desetletij interpretiran kot "dajatev prašičev" – "verjetno mišljena jagnjeta oziroma ovce" (str. 76–77).

V času najstarejšega urbarja, torej sredi 13. stoletja, je glavnina (škofijskih) podložnikov živela na manjših kmetijah in obenem so-oddelovala privedorna zemljišča. Vendar so, kar zadeva tip obveznosti, med podložniki hkrati obstajale dokajšnje razlike. Tako so morali nekateri predvsem oddajati pridelke in bili nekateri dolžni opravljati izključno

tlako. Že v začetku 14. stoletja pa se je s končanjem reorganizacije gospostev socialni položaj podložniškega stanu vsaj v grobem poenotil (str. 82–83). Na podlagi zbranih podatkov avtor poleg tega prihaja do sklepa, da "se blejski gospostvi /.../ uvrščata med tiste z nižjo povprečno obremenitvijo hub" (str. 83 in posebej op. 31). Z vidika krajevne družbene zgodovine – in v tem okviru personalne strukture v upravi zemljiških gospostev – zasluži izrecno omembo Bizjakov prikaz uradov kastelana in oficijala ter nalóg (nekaterih) nižjih nameščencev na obeh gospostvih (str. 85 sl.). Navedena urada, "odločilna" za vodenje uprave blejskega gospostva, je briksenski škof Janez leta 1369 podelil Konradu II. Kraigu. S tem se je začela več kakor stoletje in pol dolga doba, ko škofijskega gospostva niso neposredno upravljali škofje, ampak vse do smrti zadnjega moškega zastavnega imetnika leta 1547 pl. Kraigi (str. 56 sl.).

Dogodek, ob katerem se krajevna zgodovina na specifičen način preplete s širšo (zahodno oziroma srednje) evropsko, je brez dvoma prihod briksenskega škofa Nikolaja Kuzanskega na Bled spomladi leta 1458. Ta véliki cerkveni dostojanstvenik in plodoviti humanist je leta 1450 skupaj s škofijo Briksen prejel tudi kardinalski klobuk, osem let pozneje pa se je v vlogi škofa odpravil na Bled z namenom, da bi blejsko gospostvo rešil iz zastave Kraigov. Z nastankom najmlajšega, v monografiji objavljenega urbarialnega zapisa – sumarnega popisa urbarialnih prihodkov škofijskega gospostva iz leta 1464 – naj bi bil povrh tega povezan zadnji pisni dokument izpod peresa Kuzanskega. Gre za glavnino sicer nepodpisanega pisma z dne 2. aprila 1464, ki je v izvorniku shranjen na Slovenskem, natančneje v Arhivu Republike Slovenije, v fondu AS 721, Gospostvo Bled, fasc. 51 (str. 38, 56–57). Ožje lokalne okvire presega še več drugih segmentov v knjigi, med temi na primer izraziteje pretres vprašanja, kateri denar je bil od 13. do 15. stoletja v obtoku na Gorenjskem oziroma Kranjskem (str. 71–73).

Pri orientaciji po bodisi spremni študiji (str. 25–91 / 95–169 oz. 179) bodisi objavljenih besedilih (str. 183–228) so v izdatno pomoč skrbno sestavljena kazala. Posebno poučen je t. i. stvarni seznam, kjer je mogoče najti izraze in predvsem prevodne rešitve, ki utegnejo biti za povprečnega poznavalca srednjeveških urbarjev še kako koristne. Nepogrešljiv orientacijski pripomoček in nazoren vir poznanja teritorialnega obsega briksenske urbarialne posesti na Gorenjskem je brez dvoma pregledni zemljevid z ločenimi oznakami za škofijsko in proštijško gospostvo ter mešano posest in izrisom meja blejskega deželskega sodišča (str. 265). Izrecno pohvalo, ki pa velja v prvi vrsti za del, odmerjen objavljenim tekstom, zasluži prostornost. Če se zdi prazen, nepopisan prostor na ne-

katerih mestih v uvodu, zlasti med posameznimi podpoglavji ali razdelki, odveč, pušča nasproten vtis "edicijski" del. Ravnovesje med popisanim in nepopisanim se tu kaže kot ravno pravšnje in nadvse dobrodošlo, omogoča namreč preglednost in jasnost. Pač pa se na ta del nanaša neki drugi pomislek, tj. ali ne bi bilo tekstno-kritičnih opomb – tistih, ki so pojasnjevalne narave in izražene narativno – morda primerneje navesti tudi v nemškem in ne zgolj v latinskem jeziku. Urbarji sami so sicer pisani pretežno latinsko, a je v nekaterih delež nemščine vendarle zelo opazen.

Drobna zadržka, bolj tehnična kot vsebinska, kajpak niti malo ne krnita dejstva, da je Matjaž Bizjak, med kolegi poznan po garaštvu in preudarnosti, zastavljeno nalogo opravil z vso tisto skrbnostjo in potrpežljivostjo, ki sta pri kakovostnih podvigih te vrste še kako potrebni. V spodbudo k nadaljevanju podobno premišljenega izdajanja zgodovinskih virov – tako urbarjev kakor vsega drugega relevantnega gradiva – naj ob koncu nekoliko priredim poziv humanistov s prehoda iz srednjega v (zgodnji) novi vek: še naprej "ad fontes", še naprej "nazaj k virom". Posebna serija in znotraj nje štirje doslej objavljeni zvezki Zgodovinskega inštituta Milka Kosa so zagotovo eden pravih odzivov na ta klic. In, kot rečeno, "bolje pozno kot nikoli".

Lilijana Žnidaršič Golec

Lilijana Žnidaršič Golec: Kapiteljski arhiv Ljubljana. Inventar fonda. Zvezek 1: fasc. 1–60. Ljubljana : Stolni kapitelj, 2006 (Priročniki / Nadškofijski arhiv Ljubljana; 3), 304 strani.

Uporabniki gradiva v slovenskih arhivih smo dobili na mizo še eno darilo: prvi zvezek inventarja fonda, ki je nastajal pri ljubljanskem stolnem kapitelju od dneva njegove ustanovitve v daljnem letu 1462. Avtorici se zanj iskreno zahvaljujemo in si seveda želimo, da bi ljubljanski Nadškofijski arhiv v doglednem času poškrbel za dokončanje tega pomembnega projekta. Čisto nekaj drugega je namreč listati po rokopisnih repertorijih in indeksih, za kar se je treba vsakokrat potruditi v arhiv, ali pa v domačem udobju lepo v miru prebirati kratke vsebine listin in spisov ter uživati v razkošju kazal krajevnih in še bolj osebnih imen. Pri tem človeku pade v oči marsikateri problem ali dejstvo, ki ga sicer ne bi opazil.

Ljubljanski stolni kapitelj, obsegajoč deset ka-

nonikov, prošta, dekana in štiri vikarje, je modro ustanovil cesar Friderik III. hkrati z ljubljansko škofijo, da bi bil v pomoč škofu pri vodenju škofije in bi skrbel za slovesnejše bogoslužje v stolni cerkvi. V uvodnem poglavju z naslovom Zgodovinska skica ljubljanskega stolnega kapitlja je avtorica pregledno opisala, kako so kapitulariji v več kot pol tisočletja dolgem obdobju izpolnjevali ti dve osnovni in še mnoge druge naloge. Ob tem je vseskozi nastajalo pisno gradivo, ki so ga skrbno hranili, od tridesetih let devetnajstega stoletja pa so ga začeli sistematično popisovati in urejati. Med zgodnejšimi izvrševalci tega dela je treba omeniti vsaj prvega med njimi, častnega kanonika Jožefa Keka, čigar pripomočki so še danes v rabi, ter dva ugledna zgodovinarja iz vrst duhovnikov, Viktorja Stesko in Maksa Miklavčiča.

V čem je posebna dragocenost arhivov cerkvenih ustanov? Do sredine osemnajstega stoletja, ko se je v življenje ljudi začela občutneje vtikati država, je bila tako rekoč vsa človekova zasebnost pod okriljem cerkve, kajti vsi, od najmanjšega do najmogočnejšega, so bili formalno verniki in jih je ta ustanova spremljala od rojstva do smrti. Cerkev je stoletja beležila krste, poroke in smrti svojih ovčic, skrbela za njihovo vzgojo in izobraževanje, reševala zakonske spore, pod njenimi budnimi očmi so delovali špitali, bratovščine, cehi, z vladarjem je sodelovala pri poskusih izboljšanja nravi in zatiranju njemu nevšečnih družbenih pojavov.

Ljubljanski stolni kapitelj je bil zlasti dejaven na področju sodstva in šolstva. Nekdanje škofijsko sodišče, v katerem so vedno sedeli tudi kapitulariji, je bilo v preteklih stoletjih pristojno za skoraj vse prebivalstvo škofije, klerike in laike. V zvezi z laiki so posebno dragoceni zapisi o njihovih zakonskih zadevah, vir, ki je še vse premalo izkoriščen, saj so ob konkretnih sporih pogosto na široko in presenetljivo nepristransko opisane okoliščine. Neprecenljiv pogled v intimo medsebojnih odnosov! Kapiteljski duhovniki pa so imeli posebne pravice in dolžnosti tudi pri starodavni stolni šoli sv. Nikolaja, poučevali so seveda tudi verouk in bili od devetnajstega stoletja šolski nadzorniki in člani šolskih svetov. Njihova posebna skrb pa sta bili vzgoja in izobraževanje duhovnikov v škofijskem semenišču in tako je še danes: kanoniki so lahko nosilci služb tako v bogoslovnem semenišču kot tudi na Teološki fakulteti.

Nemogoče je in tudi ni smiselno na dolgo in široko opisovati, kaj vse ponuja popis kapiteljskega fonda: v njem so listine in spisi, ki se nanašajo na nosilce cerkvenih služb, delovanje samostanov, spore, povezane s kleriki in laiki, tam so poročila o stanju na župnijah in opremljanju cerkva, zapisniki v zvezi s cerkvenimi sinodami, najrazličnejša priporočila, prošnje, npravstvena spričevala in poročila o rojstvu za klerike, finančne zadeve, različne